

Gjerstad kommune
Kulturminnevernplan
2019 – 2022

Vedtatt av kommunestyret:

Innholdsfortegnelse

1.	Innledning.....	4
1.1	Formål.....	4
1.2	Bakgrunn for planarbeidet	4
1.3	Definisjoner og avgrensning.....	5
2.	Føringer	6
2.1	Nasjonale føringer	6
2.2	Regionale føringer	6
2.3	Lokale føringer.....	6
3.	Status for registreringsarbeid i Gjerstad kommune	7
3.1	Kjente gjennomførte registreringer	7
3.2	Behov for ny kunnskap	7
4.	Fremgangsmåte.....	8
5.	Planprosess og organisering.....	8
5.1	Gangen i arbeidet.....	8
5.2	Prosjektgruppe	8
5.3	Medvirkning.....	9
6.	Verdisetting og verdivekting	9
7.	Kulturminner langs de foreslåtte stiene.....	10
7.1	Abelstien.....	10
7.2	Gjerstad prestegård.....	10
7.3	Gjerstad kirke	10
7.4	Gjerstad kirkegård	11
7.5	Almuestaua.....	12
7.6	Kamperhaug	12
7.7	Tuvestykket	12
7.8	Eikeland verk	12
7.8.1	Gruvene	13
7.9	Holmen gård.....	13
7.9.1	Offerplassen Horga.....	14
7.10	Husmannsplassen Lia	14
7.11	Krigsminner	15
7.11.1	Krigsminnestien og flyslippet på Sundsmyrane.....	15
8.	Merking av kulturminner langs turstiene.....	15
9.	Handlingsdel og oppfølging.....	15
10.	Prioriteringer	16

11.	Handlingsplan	16
12.	Kilder.....	18

1. Innledning

Kulturminner er spor etter mennesker til ulike tider. De gir kunnskap om fortida og danner grunnlag for identitet og tilhørighet. Kulturminner som er gått tapt kan ikke erstattes, og det er derfor viktig å ha kunnskap om sårbare kulturminner i kommunen. God kulturminneforvaltning er en ressurs for næringsutvikling og reiseliv, og gir attraktive steder å bo og reise til. Å ta vare på kulturminner er en investering i framtida. Gjerstad kommune er rik på kulturminner. Å forvalte disse på en god måte er et felles ansvar. Det offentlige skal håndheve lovverk, og sørge for retningslinjer og planer og oppfølging av disse. Kulturminner må integreres i flere sektorer som areal, landbruk, næring og skole. Dette må skje i samspill med privatsamfunnet, både grunneiere og andre. Ikke minst har frivillige organisasjoner en viktig rolle. Som i de fleste sammenhenger, er engasjement og samarbeid nøkkelen.

De fleste kulturminner bryr seg lite om kommunegrenser. De er mer knyttet til gården eller grenda, til de mindre enhetene. De kan derfor oppleves å ha sin vesentlige verdi i lokalmiljøet, men det kan i tillegg være både riktig og nyttig å se kulturminnene i en større sammenheng. Et kulturminne kan utvikles og få en økt bruks- og opplevingsverdi.

Kulturminner kan være så mangt. En skiller mellom faste og løse kulturminner, mellom synlige og ikke-synlige kulturminner, og mellom materielle og ikke-materielle kulturminner. Det er ikke alltid opplagt hva som skal ha status som kulturminne. Instinktivt kan en tenke at det som kvalifiserer er noe gammelt, og gjerne et fysisk objekt. Men også nyere ting kan være kulturminner og det trenger ikke være noe fysisk en kan ta og føle på.

Planarbeidet startet opp mai 2016 og planprogrammet ble lagt fram for politisk behandling våren 2017. Samtidig ble det varslet oppstart av planarbeidet. Planen skal vurderes hvert 4. år i forbindelse med utarbeidelse av kommunal planstrategi.

1.1 Formål

Formålet med en kommunal kulturminnevernplan er å gi en oversikt over utvalgte kulturminner i kommunen. Planen skal være et kunnskapsgrunnlag for framtidig kulturminneforvaltning. På overordnet nivå ønsker man å styrke kulturminnenes verdi som kilde til opplevelse, kunnskap og identitet. Kulturminnevernplanen vil kunne gi et grunnlag for å ivareta hensyn til kulturminner i kommunens planarbeid og saksbehandling, og prioritere tiltak for å ta vare på sårbare kulturminner. Kulturminnevernplanen vil også være en ressurs for formidling av kommunens kulturarv til innbyggere og tilreisende.

For at planen skal fungere etter formålet, har det vært viktig med en god planprosess der flere parter har blitt involvert, både internt i kommuneorganisasjonen, men også eksternt, via lag og foreninger, samt andre lokale ildsjeler.

Da en kommuneplan er en overordnet plan, legges det opp til at tema og tiltak i handlingsplanen følges opp videre gjennom konkrete handlinger, og ellers i kommunens øvrige planverk og saksbehandling.

1.2 Bakgrunn for planarbeidet

Riksantikvaren gjennomførte i perioden 2015-2017 et kunnskapsløft innen kulturminneforvaltningen, og inviterte fylkeskommunene til å starte opp arbeid med kommunale kulturminnevernplaner i samarbeid med kommunene.

Gjerstad kommune fikk kr. 100 000 fra Riksantikvaren til dette arbeidet. Aust-Agder Fylkeskommune har ansvar for faglig oppfølging. Vilkår for bruk av midlene er at:

- Kommunen har en prosjektplan fram til vedtatt plan
- Det er politisk vedtak om utarbeiding av en kulturminnevernplan
- Verneverdige kulturminner blir lagt inn i *Askeladden*, Riksantikvarens offisielle database over kulturminner og kulturmiljøer i Norge
- Kommunen rapporterer til fylkeskommunen

I samsvar med Plan- og bygningsloven (PBL) ble det ved varsling av planoppstart og utarbeidet et planprogram som grunnlag for planarbeidet. Planprogrammet gjør greie for formål med planarbeidet, planprosess med frister og deltakere, opplegg for medvirkning og ulike vurderinger innenfor områder som trenger nærmere utredning. Planprogrammet sier også noe om eksisterende utfordringer, problemstillinger og plantema.

1.3 Definisjoner og avgrensning

I kulturminneloven er kulturminner definert som spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter som det knytter seg historiske hendelser, tro og tradisjon til. Det er denne definisjonen som blir lagt til grunn for den statlige forvaltningen av materielle kulturminner. Definisjonen omfatter også kulturmiljø: større områder som er formet gjennom menneskelig aktivitet.

- Automatisk fredete kulturminner er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak.
- Faste kulturminner er kulturminner som er jord- eller stedsbestemte. Arkeologiske funn inngår som deler av et fast kulturminne så lenge de ligger i jorda eller under vann.
- Løse kulturminner er kulturminner som kan flyttes.
- Immateriell kulturarv er muntlige tradisjoner og uttrykk, utøvende kunst, sosiale skikker, ritual og høytidsfester, kunnskap og praksis om naturen og universet, samt kunnskap om tradisjonelt håndverk.

Å kartlegge og få oversikt over alle kommunens kulturminner, for så å sette fokus på alle områder og tema, er en svært lang og omfattende jobb. Kommunen har derfor i samråd med kulturminnevern avdelingen ved Aust-Agder Fylkeskommune, valgt ut to bestemte fokusområder: Turstier og krigsminner.

Tema som er valgt for denne planen er:

- **kulturminner langs sentrumsnære turstier**
- **turstier i tilknytning til og rundt Eikelands verk og Holmen gård**
- **kulturminner fra andre verdenskrig**

Ved fremtidig rullering av planen, kan tema justeres/tilpasses eller utvides.

2. Føringer

Til grunn for planen ligger det føringer, både i form av lovverk, stortingsmeldinger, forskrifter og overordnede planer.

2.1 Nasjonale føringer

- Lov om planlegging og byggesaksbehandling; plan- og bygningsloven (PBL)
- Lov om kulturminner; kulturminneloven
- Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturvirksomhet; kulturloven
- St. meld. Nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner"
- St. meld. Nr. 22 (2004-2005): Kultur og næring
- St. meld. Nr. 26 (2006-2007) om "Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand"
- Strategisk mål for bevaring og bruk av kulturminner: Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø skal forvaltes og tas vare på som bruksressurs, og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljø skal bevares i et langsiktig perspektiv.
- Nasjonale resultatmål: Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljø som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall skal minimaliseres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig. Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljø skal være sikret og ha ordinært vedlikeholdsnivå i 2020. Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i varig vernede kulturminner og kulturmiljø skal være fredet innen 2020.

Se ellers vedlegg 1 for mer omfattende informasjon om innholdet i de nevnte lover og stortingsmeldinger.

2.2 Regionale føringer

Strategisk plan for kulturminner og kulturmiljøer i Aust-Agder 2014-2017: «Et godt varp».

Hovedmål i planen er å utvikle kulturarven og by på opplevelser, kunnskap og historier knyttet til kulturminner, for å øke bevissthet, engasjement og vilje til å ta vare på og bruke kulturminner i Aust-Agder. Kulturarven skal forvaltes på en slik måte at den ikke blir forringet, og den skal være tilgjengelig for alle. Planen har fire fokusområder:

- Bevaring: arbeide med bygningsvern, vern av uthavnene.
- Kunnskap og formidling: styrke arbeid med formidling og tilrettelegging. Oppdatere kulturminneregister og kart.
- Forvaltning: styrke samarbeidet med kommunene. Styrke lokal kompetanse om kulturminner.
- Verdiskaping: ta i bruk kulturarven, samarbeide om kulturvern.

2.3 Lokale føringer

Kommuneplanen 2011-2023 for Gjerstad kommune

For å bedre levekårene for alle og legge grunnlaget for en sunn og god vekst i kommunen i planperioden, har en valgt å fokusere på følgende hovedområder i kommuneplanen:

- Omsorg og helse
- Oppvekst og utdanning

- Senterutvikling
- Befolkningsutvikling

I arbeidet med sentrumsutvikling, vil det å fokusere på sentrumsnære turstier i kulturminnevernplanen være en ytterligere styrking og virke positivt i markedsføringen av Gjerstad.

Det står ingen konkrete mål vedrørende kulturminnevern i Gjerstad kommunes handlingsplan eller kommuneplan, men det vil bli tatt inn når kulturminnevernplanen er vedtatt.

Ellers vil det tas hensyn til bestemmelser og formålsparagrafer i Områderegulering for Brokelandsheia og skjøtselsplaner for Landsverk og Melås.

Viktige kulturlandskapsområder i Gjerstad finnes det mange av. I kulturminnevernplanen blir det viktig å se på de sentrumsnære områdene, slik som Gjerstad middelalderkirkegård, Melås, Landsverk, Lia, m.m.

3. Status for registreringsarbeid i Gjerstad kommune

3.1 Kjente gjennomførte registreringer

- SEFRAK: De fleste norske bygninger før 1900 er registrert i Sekretariatet For Registrering Av Faste Kulturminner. Disse bygningene har ikke formelt vern, men registeret kan være et nyttig hjelpemiddel i byggesaksbehandling og kulturminneforvaltning.
- Askeladden: Den nasjonale databasen for kulturminner. Inneholder digitaliserte registreringer av alle kjente fredete kulturminner i Norge. Databasen er driftet av Riksantikvaren, men fylkeskommunen har ansvar for innholdet. Databasen er ikke fullstendig. En åpen publikumsversjon finnes på kulturminnesok.no
- Kulturminner langs vann og vassdrag i Aust-Agder. Prosjektrapport 2006.
- Agder historielag: registrering av gamle veier i Aust- og Vest-Agder.
- Ulike lokale private og offentlige registreringer av skolehus, stedsnavn, folkedrakter m.m.
- Fra Søndeled kirke til Gjerstad kirke – Kulturminneguide for Gjerstadvassdraget, Gjerstad og Risør Kommune 1997
- Flerbruksplan for Gjerstadvassdraget 1995.
- I grenseland – Området fra Svart til Holte i gammel og nyere tid. (Gjerstad historielag)
- På tur – Gjerstadskogane - Gautefallheia, 2010
- NVE (Norges vassdrags- og energidirektorat)
- UT.no
- Havrefjell Turlag
- Naturbase
- Gjerstad historielag: www.gjh.no

3.2 Behov for ny kunnskap

Det er først og fremst behov for å samle og få oversikt over det registreringsarbeidet som alt er gjort, se dette i en sammenheng og kartfeste de kulturminnene som alt er registrert innenfor de utvalgte tema i planen.

Gjennom arbeidet med planen vil en også avdekke hvilke kulturminner og områder det er behov for ytterligere registrering av, og iverksette registrering av noen av disse. Turstier i sentrumsnære strøk og kulturminner langs disse, samt kulturminner fra andre verdenskrig, er de tema en først ønsker å prioritere i registreringsarbeidet. En liste over mulige kulturminner langs stiene finnes i et eget vedlegg (Vedlegg 2).

Kulturminner som allerede er fredet vil ikke ha hovedfokus i denne planen.

4. Fremgangsmåte

Riksantikvaren har i Veileder for kulturminneplaner i kommunene (2013) skissert følgende innhold:

- a. beskrivelse av og kart over de viktigste kulturminnene i kommunen
- b. forslag til forvaltning og skjøtsel av disse kulturminnene
- c. strategi for hvordan hensyn til kulturminnene skal integreres i øvrig kommunal planlegging
- d. handlingsdel med prioriterte tiltak og virkemidler for forvaltning av kulturminner og videre innsamling av mangelfulle data

Vi vil forsøke å følge denne fremgangsmåten, sett i forhold til valgt tema.

5. Planprosess og organisering

5.1 Gangen i arbeidet

a. Innhenting og oppdatering av eksisterende og ny kunnskap om kulturminner i kommunen innenfor de avgrensningene som er gjort i planen.

I første omgang vil vi hente inn og sammenstille allerede eksisterende registreringer, og kartfeste disse. Vi vil også om nødvendig gjennomføre nye registreringer innenfor utvalgte områder i planen.

b. Tolkning og verdivektning av kulturminner ut fra sentrale og lokale kriterier og vurderinger. Dette blir gjort i samarbeid mellom Gjerstad kommune, lokalbefolkningen og Aust-Agder fylkeskommune.

c. Prioritering av tiltak, virkemidler og handlingsplan for videre arbeid med bevaring, tilrettelegging og formidling av de kulturminnene som er omtalt i denne planen.

5.2 Prosjektgruppe

For å registrere, beskrive, vurdere, tolke og aktivere kulturminner og kulturmiljø, er en avhengig av både plan- og kulturminnefaglig og lokalhistorisk kompetanse. En bør også sikre god forankring gjennom politisk representasjon.

Arbeidsgruppa for denne planen er satt sammen slik:

- prosjektleder og biblioteksjef i Gjerstad kommune, Randi Lundvall – ansvarlig for saksbehandling og utarbeidelse av selve planen
- jordbrukssjef i Gjerstad kommune, Liv Kirsten Eide
- skogbrukssjef i Gjerstad kommune, Frode Lindland
- avdelingsingeniør Byggfag i Gjerstad kommune, Tom Jacobsen
- plankonsulent i Gjerstad kommune, Svein Brattekleiv
- kultursekretær i Gjerstad kommune, Carolina Moland
- enhetsleder, Samfunnsenheten i Gjerstad kommune, Tonje Berger Ausland

Prosjektleder for kulturminnevernplanen vil ha ansvar for å samle opplysninger om registrerte kulturminner i Gjerstad innenfor de utvalgte tema, skaffe en oversikt over hva som eventuelt gjenstår av registreringsarbeid og iverksette nye registreringer i samarbeid med frivillige.

Referansegruppe til dette arbeidet er Gjerstad Historielag og lokale ildsjeler.

Planen vil bli endelig vedtatt i Kommunestyret.

5.3 Medvirkning

Det har vært arrangert prosjektmøte, folkemøte og temamøte. Lokale kompetansemiljø innenfor eksempelvis skogbruk og jernbanehistorie, historielag og velforeninger er involvert. Det kan også være aktuelt å involvere skolen når vi skal iverksette handlingsdelen.

En ønsker å bruke media aktivt, og vil også bruke sosiale medier for å kommunisere med publikum interaktivt.

I handlingsdelen av planen vil en samarbeide med lokale krefter, som stimenn, Havrefjell Turlag, Gjerstad Idrettslag og Gjerstad Historielag, gjennom for eksempel merking av kulturhistoriske stier.

6. Verdisetting og verdivekting

Når registreringsarbeidet er avsluttet vil en gjøre en vurdering av de ulike kulturminnenes verdi for videre vern, tilrettelegging og formidling. I dette arbeidet skilles det mellom verdisetting og verdivekting, altså en beskrivelse av kulturminnenes verdi og vekting eller prioritering av disse (jfr. Riksantikvarens veileder for kulturminneplan).

Kulturminnets verdi er ikke objektiv, men noe vi tilskriver det ut fra ulike kriterium, som for eksempel vurdering av hvilken kunnskap og opplevelse kulturminnet kan gi oss, og hva vi kan bruke kulturminnet til som kilde til forståelse av fortiden gjennom opphav, bruk og betydning for menneskenes liv før og nå.

Når en skal identifisere et kulturminne, kan en ta utgangspunkt i ulike egenskaper eller kriterium, som alder, autentisitet, opprinnelighet, mangfold og variasjon.

Egenskapene kan vektas ulikt. For eksempel vil det være et viktig kriterium å bevare et representativt utvalg av ulike kulturminner. Det kan også være viktig å ta vare på sjeldne og unike kulturminner.

Verdivekting innebærer en prioritering av de egenskapene ved kulturminner en velger å vektlegge, og dermed et utvalg av de kulturminnene en mener det er viktigst å ta vare på og formidle. I denne prosessen er det viktig med fagkompetanse, men også lokal medvirkning.

Riksantikvaren har foreslått følgende kriterium for verdivekting av kulturminner: at kulturminnet representerer faser, virksomheter, hendelser og personer som alle har særlig betydning for historien, at det har en særlig betydning for etniske grupper, har en arkitektonisk verdi, er en kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlige kilder, er en ressurs for lokal utvikling og verdiskaping, eller har en alder og type som utløser juridiske virkemidler på nasjonalt plan, se kulturminneloven.

For mer informasjon se:

https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175723/Veileder_verdisetting.pdf?sequence=6&isAllowed=y

Gjerstad kommune vil gjennom kulturminnevernplanen søke å vurdere kulturminnets verdi både i nasjonal, regional og lokal sammenheng.

7. Kulturminner langs de foreslåtte stiene

I denne oversikten er kulturminner som er registrert i Askeladden notert under hvert kulturminne. Det samme gjelder registreringer som bare forekommer i Kulturminnesøk, som også er en tjeneste fra Riksantikvaren, men tilgjengelig for alle.

7.1 Abelstien

Stien er en kort og enkel rundløype på ca. 1,2 kilometer. Det finnes historiske informasjonstavler i området rundt Gjerstad kirke og prestegården hvor en kan lese om stedet og de sentrale bygningene i området. Stien ble anlagt i 2002, 200 år etter Niels Henrik Abels fødsel. Han var en av Norges mest anerkjente matematikere gjennom alle tider og tilbrakte mesteparten av sin oppvekst i Gjerstad. Han døde i 1829. Les mer på www.gjh.no

7.2 Gjerstad prestegård

I vikingtiden var gården høvdingsete. Den ligger strategisk plassert på høydedraget over Gjerstadvannet. Det er gjort funn av sverd, spyd og jernøkser fra denne perioden flere steder i bygda, samt flintgjenstander fra flere tusen år f.Kr. Området mellom Gjerstad kirke og Gjerstad skole var også gravfelt med hauger og bautasteiner fra førkristen tid. Gravhaugene ble ryddet til fordel for jordbruk på 1700- tallet. Gjennom middelalder og reformasjon beholdt Gjerstad gård sin posisjon som sentrum i prestegjeldet. Gården ble prestegård etter Svartedauden, da presten flyttet fra Sønedeled til Gjerstad.

Vernestatus: vedtaksfredet (Askeladden)

7.3 Gjerstad kirke

Foto: Astrid Hauknes Bråten

Gjerstad kirke er for første gang nevnt i kilder fra 1500- tallet, men trolig ble det bygget en kirke her allerede på 1400- tallet, da presten flyttet fra Sønedeled til Gjerstad. Kirken var sannsynligvis en stavkirke og sto på flata inne på den gamle delen av kirkegården. Kirken ble revet i 1737, og en ny oppført på samme sted.

Dagens langkirke sto ferdig i 1848. Kirken ble bygget i en nygotisk stil og tegnet av Christian Henrik Grosch. Noe av interiøret og kirkeklokkene fra den gamle kirken ble brukt i det nye bygget. Den største klokka er fra 1762 og støpt i Nederland. Også døpefatet er fra den eldste kirken, to lysestaker i messing antas å være fra 1600- tallet, og videre noen malerier fra 1600- og 1700- tallet av tidligere prester og prestefruer i Gjerstad.

I løpet av 1940/50- tallet ble kirken «modernisert». I denne prosessen forsvant blant annet de gotiske søylene. Videre ble taket senket og veggene belagt med plater. I 2004 ble kirken restaurert og tilbakeført til sin opprinnelige stand, slik den så ut i 1848.

Vernestatus: listeført kirke (Kulturminnesøk). Kirkestedet er automatisk fredet (Askeladden)

7.4 Gjerstad kirkegård

Foto: Randi Lundvall

Gjerstad kirkegård med utsikt til prestegården

Kirkegården er fra middelalderen og fortsatt i bruk. Langs steingjerdet rundt kirkegården har kirkevergen sammen med Gjerstad Historielag stilt opp flere restaurerte gravsteiner og gamle jernkors. Den ene steinen bærer årstallet 1672 og like ved ligger Prestekonesteinen. Området rundt Gjerstad kirke er kommunens offisielle 1000 års sted. Det har også fått navnet Niels Henrik Abels Plass.

Sagnet om prestekonesteinen, som er fortalt i boka «Gjærstads Præster og Præstegield» av John Aas, handler om en munkeprest på prestegården som, på ferd mellom Gjerstad og Vegårshei, ble slått i hjel av prestekona og en tjenestedreng. Vinteren kom og gikk før noen forbipasserende oppdaget et lik som fløt i vannet. Liket var bundet fast til en stein. Liket og steinen ble ført til Gjerstad kirke, hvor presten ble gravlagt og steinen plassert ved grava. Navnet steinen fikk skulle trolig være en påminnelse om hvem som sto bak ugjeringa.

Vernestatus: automatisk fredet (Askeladden)

7.5 Almuestaua

Foto: Randi Lundvall

Almuestaua sto ferdig i 1896. Den ble reist av tømmer og bindingsverk i sveitserstil delvis på det gamle kornmagasinet. Bygget var lenge skolebygning og mange andre kommunale funksjoner har vært her. Nå er første etasje igjen kommunestyresal og andre etasje menighetslokale.

Bygningen står oppført i SEFRAK-registeret.

7.6 Kamperhaug

Området mellom Gjerstad kirke og Gjerstad skole var i førkristen tid et gravfelt med hauger og bautasteiner. Det ble rydda og dyrka opp sist i 1700-åra.

7.7 Tuvestykket

Overpløyd gravfelt. Gravene kunne påvises på flyfoto, og da ble det her observert 8-9 sirkler med en diameter på 10-11 meter. Det er sett flere branngraver/flatmarksgraver i forbindelse med diverse graving i jorden. Det antatte gravfeltet strekker seg over et område på ca. 90 x 90 m. Det skal ligge en bautastein i grunnmuren på huset som ligger noe lenger sørøst for dette gravfeltet som har gnr. 13, bnr. 2,2 og 4. En mulig skålgrop er sett på noen bergknauser som ligger like sørvest for gravfeltet.

Vernestatus: automatisk fredet (Askeladden)

7.8 Eikeland verk

Foto: Astrid Hauknes Bråten

Egelands Jernverk ble grunnlagt i 1706. Det fantes lokale forekomster av jernmalm ved Svart, og tilgangen på trekull ble sikret med forsyningsplikt fra 122 omkringliggende gårder, primært i Gjerstad og Sønedeled. På grunn av vannmangel og sviktende leveranser av trekull sto ovnene stille i lange perioder, og verket ble ingen suksess. I 1836 hadde verket 27 faste arbeidere og 65 dagarbeidere, som samme år produserte 890 tonn jern. I 1852 ble verket solgt til Aall-familien på Næs Jernverk. Gjennom siste halvdel av 1800- tallet ble gamle jernverk, som Egeland, utkonkurrert av nye, mer effektive fremstillingsmetoder. Egeland Jernverk gikk konkurs og la ned driften i 1884. Fra 1889 til 1916 fungerte Egeland som tremassefabrikk. Området og bygningene på Eikeland er i dag i privat eie og fredet, men kan likevel besøkes.

Vernestatus: vedtaksfredet (Askeladden)

7.8.1 Gruvene

Gruvene ved Eikelands Verk ble oppdaget av lokale bønder på starten av 1700-tallet. Utvinninga tok til omtrent samtidig med jernverket. Det ble tidlig klart at gruvene ikke strakk til, hverken med tanke på mengde eller kvalitet på jernmalmen. Med unntak av ei gruve som går horisontalt ca. 10m inn i fjellet, går samtlige gruver i området vertikalt. Den dypeste gruva er anslått å være 70m dyp. I dag er de vertikale gruvene fylt med vann, men kan ses som lange riss i terrenget. Før kruttet ble vanlig i malmbrytinga ut over 1700- tallet, ble fjellet brutt ved at store bål ble tent på eller inntil fjellet. Fjellet slo sprekker på grunn av varmen og løst berg ble så slått løs med hakker. Metoden er kjent som fyrsetting. Lokale bønder var pålagt å transportere malmen fra gruvene til Verket. Transporten foregikk med hest og slede på vinteren. Gruvedriften fortsatte til 1800- tallet, da den siste gruva fylte seg med vann og all videre drift opphørte.

Vernestatus: ikke fredet (Askeladden)

7.9 Holmen gård

Foto: Ole Jakob Bråten

Holmen Gård er et viktig lokalt, regionalt og nasjonalt kulturminne. Gården har i dag fem vernede bygninger på tunet. Holmen ble selvstendig bruk på 1800- tallet og vokste jevnt fram mot 1930- tallet, da eiendommen omfattet om lag 130.000 daa. mark. På midten av 1950- tallet havnet gården i offentlig eie. Hovedbygningen ble stående tom og gården begynte å forfalle som følge av dårlig vedlikehold. Aust-Agder-Museet fikk i 1971 tilbud om å overta Bjorvasstaua som var hentet fra

Vegårshei i 1920-årene. Norges Husflidslag overtok Holmen fra staten i 1973, den ble satt i stand og fungerte som nasjonalt kurscenter fram til 2011.

Det private selskapet Omsorgspartner kjøpte stedet i 2015. De eldste og vernede byggene vil fremdeles være tilgjengelige for arrangementer og aktiviteter tradisjonelt forbundet med Holmen gård.

I 2018 overtok Gjerstad Historielag noen av bygningene, blant annet Bjorvasstaua til og med stolpehuset.

*Vernestatus: det gamle våningshuset, drengstaua, forpakterboligen, Bjorvasstaua er **vedtaksfredet** (Askeladden)*

7.9.1 Offerplassen Horga

Foto: Ole Jakob Bråten

Ved Holmen Gård finnes et rekonstruert steinalter fra hedensk tid. Horga er merket fra Holmen og har informasjonstavler på stedet. Den ligger et lite stykke langs bekken fra parkeringen ved Holmen gård. Steinalteret antas å ha vært brukt til brennoffer. Det sies at alteret ble ødelagt av Olav Tryggvasons menn under kristningen av Gjerstad i år 997. I 1860-årene ble steinene fjernet og brukt til veidekke over hoveddikeet i Lundenmyra. Steinene ble lagt tilbake da veien gjennom Lunden/Trydal ble anlagt, og brukt til å lage det steinalteret som i dag kalles «Horga». En del stein var så skadet av ild at de ikke ble tatt med. Det er litt usikkerhet omkring den nøyaktige plasseringen og omfanget av offerstedet.

7.10 Husmannsplassen Lia

Foto: Randi Lundvall

En av de få bevarte husmannsplassene med bygninger finnes i Melåslia opp fra forsamlingslokalet til Betel på Mostad. Mulig datering fra 1700-tallet og fremover. Husmannsplassen var bebodd av Halvor Lia fram til 1985. Eiendommen er nå overtatt av Torgrim Landsverk og Nancy Ciancio. Byggene på husmannsplassen er under restaurering. Se [https://no.wikipedia.org/wiki/Lia_\(Gjerstad\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Lia_(Gjerstad))

Vernestatus: ikke fredet. Lagt inn i *Kulturminnesøk* av Aust-Agder fylkesminne

7.11 Krigsminner

7.11.1 Krigsminnestien og flyslippet på Sundsmyrane

Foto: Eirik Dobbedal

Under andre verdenskrig gjennomførte britiske luftstyrker 1241 flyslipp over Norge, hvorav 717 var vellykkede. I alt mottok norske hjemmestyrker 12500 containere og 3000 pakker med våpen, forsyninger og annet utstyr gjennom flyslipp. Til sammen var 40-50 personer lokalt aktive med i motstandskampen, med tilknytning til grupper i Mykland, Akland, Åmli og Treungen. Flyslippet over Sundsmyrane i Gjerstad fant sted på kvelden den 30. september 1944. Utstyret ble gjemt under en heller ved Sjølskottjenna, før det ble fraktet videre til grupper i Gjerstad og nabokommunene, i god tid før tyskerne oppdaget stedet. Krigsminnestien mellom Marksettjenna og Torbjørnsli er ryddet og merket fram til Sjølvskottjenna. Her er det reist et minnesmerke og en infotavle.

8. Merking av kulturminner langs turstiene

Det er ønskelig å innføre QR-koder (Quick Response Code) som inneholder digital informasjon i form av tekst og bilder på skilt ved kulturminnene langs turstiene. Ved bruk av mobiltelefon får man da tilgang til informasjonen. Dette kan gjøres som et eget prosjekt i planperioden, ved å ta et kulturminne av gangen og følge de prioriterte tiltakene. QR-kodene kan settes rett på informasjonstavler eller andre installasjoner.

9. Handlingsdel og oppfølging

Handlingsdelen skal revideres ved behov, og gjennomgås minimum hvert fjerde år, i forbindelse med arbeid med kommunal planstrategi. Det er viktig at den blir gjort kjent, forstått og integrert i alle

del av kommunens virksomhet. Planen følges opp gjennom administrasjonens arbeid og politiske vedtak.

Tiltakene i handlingsdelen kan omfatte bevaring, forvaltning, formidling og bruk av kulturminner og kulturmiljø i kommunen. Ansvar for iverksetting, kostnadsramme og tidspunkt for gjennomføring bør være en del av handlingsplanen, og vurderes hvert år i forbindelse med budsjett og utarbeiding av kommunens overordnede handlingsprogram.

De registreringene av kulturminner som er samlet og gjennomført som en del av planarbeidet, skal kartlegges og legges inn i Askeladden, Riksantikvarens base for registrering av kulturminner. Disse registreringene bør også gjøres tilgjengelige gjennom kommunens turistinformasjon m.m.

10. Prioriteringer

I planperiodens tidsplan 2019 - 2022 prioriteres følgende stier med kulturminner:

1. Sti rundt Gjerstad kirke, kirkegård, prestegård og Almestaua (også kalt Abelstien)
2. Sti opp til gruvene fra Eikeland verk
3. Sti ved Holmen gård
4. Sti til husmannsplassen i Lia

I tillegg prioriteres følgende stier med fokus på krigsminner

1. Sti til Sundsmyrane (jfr. Våpensleppet 30. september 1944)
2. Krigsminnestien mellom Marksettjenna og Torbjørnsli

I handlingsplanen er det også ført opp et eget punkt som handler om å få laget en digital oversikt over diverse krigsminner. Disse legges ut på sosiale medier, som f.eks. Gjerstad historielags hjemmeside og Facebook. Henvisning fra kommunens hjemmeside er også ønskelig å få på plass.

11. Handlingsplan

Vedrørende økonomi, vil handlingsplan for kulturminner langs prioriterte stier, behandles i forbindelse med den årlige gjennomgang av kommunens budsjett og overordnede handlingsplan. Kart over de aktuelle stiene er lagt ved som vedlegg.

I planperioden 2019 – 2022 arbeides det med følgende stier i prioritert rekkefølge:

Nr.	Sted	Tiltak	Resultatmål	Finansiering	Ansvar
1.	Gjerstad kirke, kirkegård og prestegården; Abelstien	Vedlikehold av sti og merking QR-koder	Oppgradere sti og skilt	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Historielaget
2.	Eikeland verk: sti opp til gruvene	Legge klopp gjennom Gåsmyrkjerret (ca. 70 m) Bedre merking	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale midler Eksterne midler	Kommunen Stimennordning

		Sette opp nye infoskilt om kulturminner QR-koder Sikre ny stimann som bl.a. slår stien (jordskant) nede ved Verket et par ganger i året			
3.	Holmen gård	Bedre merking Sette opp nye infoskilt om kulturminner QR-koder	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Historielaget
4.	Husmannsplassen i Lia	Vedlikehold av sti og merking QR-koder	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Stimenn-ordning

Krigsminner

Turstier					
Nr.	Hendelser og sted	Tiltak	Resultatmål	Finansiering	Ansvar
1.	Våpensleppet over Sundsmyrane 30. september 1944	Merking på sti og kart QR-koder	Vedlikehold av sti	Kommunale Midler Eksterne Midler	Kommunen Historielaget Stimenn-ordning
2.	Krigsminnestien mellom Marksettjenna og Torbjørnsli med minnesmerke og infotavle	Merking på sti og kart QR-koder	Vedlikehold av sti	Kommunale Midler Eksterne Midler	Kommunen Historielaget Stimenn-ordning
3.	Div. erindringer	Lage en digital oversikt som legges ut på sosiale medier	Oversikt over hva som finnes	Kommunale Midler Eksterne Midler	Historielaget Kommunen

12. Kilder

Turguide Gjerstad. Utgitt av Friluftsrådet Sør. 47 s. ill.

<https://askeladden.ra.no/>

<https://kulturminnesok.no/>

www.riksantikvaren.no

<https://www.amli.kommune.no/f/p1/if43477ef-a320-4104-80ce-87286ee81841/planprogram-kulturminneplan.pdf>